

VÀI NÉT VỀ TÍN NGƯỠNG TRUYỀN THỐNG CỦA NGƯỜI BA NA

TH.S. TRUNG THỊ THU THỦY*

TÓM TẮT

Ba Na, tộc người có nguồn gốc Môn - Khơ me chung với một gốc của tộc Việt. Từ tín ngưỡng của người Ba Na có thể cho thấy phần nào tín ngưỡng Việt truyền thống. Về một sự phân chia vũ trụ theo mặt bằng ngang, chưa đẩy hẳn thần linh lên cao các thần cao cấp (được tư duy liên tưởng nhập nặn) và các thần sơ khởi đều cùng nhau vì cuộc sống nhân thế mà tồn tại. Hồn người chưa phải được coi như thần linh, nó lệ thuộc thể xác (khi sống). Và, trở thành hồn dữ hay xấu tùy theo cách chết.

Từ khóa: Phân tầng vũ trụ, linh hồn, thần linh, tín ngưỡng

ABSTRACT

Bahnar is an ethnic minority people with the same group of Mon - Kh'mer of Viet people. From the folk belief of Bahnar, the paper examines some parts of traditional Viet's folk belief. It is on the horizontal division of universe, not level up gods to a new level, and all primary gods are for human to exist. Human spirit is not seen as gods. It depends on human body (when he/she is alive), and become evil spirit depending on the ways of death.

Key words: Universe division, spirit, gods, belief

Ba Na là tộc người đông nhất trong nhóm tộc người nói ngôn ngữ Môn Khme ở Tây Nguyên. Theo thống kê, hiện nay người Ba Na có khoảng 115.397 người¹. Địa bàn cư trú của người Ba Na tập trung chủ yếu ở 2 tỉnh Gia Lai và Kon Tum. Một trong những yếu tố làm nên nét đặc trưng trong văn hoá của tộc người Ba Na chính là tín ngưỡng truyền thống. Cũng như các tộc người khác, người Ba Na đều tin rằng xung quanh họ đều có sự hiện hữu của thần linh (yang), các siêu linh chi phối tới họ, quy định những suy nghĩ, hành động của họ. Tận sâu thẳm trong tâm thức của mình, người Ba Na rất kính sợ các thế lực siêu nhiên và họ không hề bỏ qua những nghi lễ cúng tế để tìm sự bình yên trong cuộc sống cho chính cộng đồng.

Tín ngưỡng truyền thống của người Ba Na luôn bộc lộ những hạt nhân giá trị giàu chất nhân văn và có một vai trò đáng kể trong đời sống. Từ điểm nhìn của chủ thể văn hóa nảy sinh nguyên lí phổ quát và sống động: vạn vật hữu linh. Cũng như những tộc người khác, họ đã sáng tạo ra ý niệm về thần linh, về linh hồn để rồi ngàn đời nối tiếp, họ vẫn cứ thực hành

theo đường hướng ấy. Tín ngưỡng của người Ba Na được thể hiện qua những quan niệm của chính tộc người này về vũ trụ, về thần linh, về linh hồn.

1. Sự phân tầng vũ trụ của người Ba Na

Những gì còn lại trong kho tàng folklore của người Ba Na hiện tại cho thấy, có những đứt gãy xảy ra trong dòng chảy liên tục của nó. Những gì còn lại trong ký ức của người Ba Na là một sự sắp đặt của vũ trụ được hình dung với nhiều lát cắt ngang tạo nên sự phân tầng và những thế giới khác nhau.

Với người Ba Na, tầng thứ nhất là thế giới của những con người, những anh hùng, những con vật huyền thoại, những động vật và cây cỏ. Con người là nhân vật trung tâm của thế giới này. Trong thế giới này, con người chỉ có thể sở hữu không gian nhỏ hẹp trong làng của mình. Bước chân ra khỏi cổng làng là họ lạc vào một thế giới khác với nhiều mối đe dọa từ vô vàn các hồn ma, ... và cả những thần linh đầy quyền uy. Con người và muôn vật ở tầng thứ nhất phải có trách nhiệm tham gia vào sự hài hòa chung vốn có của vũ trụ do thần linh sắp đặt.

Tầng thứ hai là thế giới của những linh hồn người chết, nơi ở của các linh hồn. Để đến được thế giới của người chết, hồn phải đi qua cửa mằng lung,

* Học viện Chính trị Đà Nẵng

nơi có Yă Dung Dai Taih Toh (bà vú dài thông) giữ cửa. Hồn phải mua lửa từ nhà Yă Dung Dai Taih Toh để vượt qua đoạn đường ẩm thấp, nguy hiểm mà vào làng người chết (plei atâu). Do vậy mà người Ba Na có tục chôn theo người chết một ít hạt cườm và bông để người chết mua lửa.

Tầng thứ ba là thế giới của các thần linh, nơi ở của những vị thần quyền năng nhất. Người Ba Na quan niệm cuộc sống của thần linh giống với cuộc sống của người trần, nhưng những sự vật lại có những biến dạng, thay đổi nhất định. Chẳng hạn linh hồn người chết xem con nai là vỏ bầu, thần linh xem con người bao giờ cũng là hình ảnh của một con trâu. Như vậy, những đồ vật của thế giới thần linh không phản chiếu đúng với những đồ vật của thế giới con người và thế giới người chết.

Việc tìm về buổi khởi nguyên của thế giới, tìm về cái thời điểm lịch sử huyền thoại sẽ là vô cùng khó khăn khi tất cả kho tàng truyền miệng của người Ba Na chỉ cho phép có thể hình dung một trật tự thế giới ba tầng. Trật tự của vũ trụ của người Ba Na có sự tương đồng nhất định với ý niệm về thế giới của người Tây Nguyên mà Dam Bo trong công trình “Miền đất huyền ảo” đã đề cập. Nếu vũ trụ trong quan niệm của người Tây Nguyên được Dam Bo khái quát bao gồm bảy hệ thống hoàn chỉnh² thì ở người Ba Na, hệ thống vũ trụ chỉ tìm thấy có ba. Sự khác biệt ấy là một nghi vấn lớn vẫn đang chờ lời giải đáp trọn vẹn hơn trong tương lai.

2. Quan niệm về thần linh của người Ba Na

Toàn bộ đời sống của người Ba Na được phản chiếu qua tín ngưỡng thờ cúng thần linh, những lời cầu khẩn yang luôn gắn với nhịp điệu cuộc sống của từng gia đình (sinh đẻ, cưới xin, bệnh tật, tang ma, mua bán...); nhịp điệu của các nghi lễ nông nghiệp (bắt đầu và kết thúc lao động sản xuất, năm mới), khoác lên nhịp điệu đó một ý nghĩa tinh thần; chưa kể những lời khẩn nguyện thường đi kèm với các hành động và nâng nó lên cao bằng cách đem lại cho nó một nét thiêng liêng... Trong thế giới thần linh, con người cố gắng thích nghi với những trật tự đã được định sẵn, đi vào trong vòng tuần hoàn ấy, sáp nhập vào cái thiêng liêng ấy, tham gia vào nhịp điệu của nó. Trong thế giới thần linh, không có chỗ cho những suy nghĩ tự do cá nhân, không có chỗ cho những hoạt động ngẫu hứng, nó như một con đường mòn đã được vạch sẵn mà thế hệ này nối tiếp thế hệ khác cứ thế giẫm chân lên.

Đối với người Ba Na, hệ thống thần linh của họ chưa đủ để xây dựng một điện thần (pathéon) đồ

sộ. Tuy vậy, qua những sử thi, qua những truyền thuyết lý giải sự hình thành của vũ trụ và muôn loài, ta có thể hình dung các vị thần (yang) của người Ba Na một cách khá sinh động theo quan niệm của chính những con người trong cuộc.

Trước hết phải kể đến thể đôi thần linh tối cao Bok Kei Dei và Yă Kuh Keh. Họ là những vị thần chủ trì nhịp điệu nông nghiệp, là người sáng tạo ra tất cả, coi sóc con người và mùa màng.

Tiếp đến là yang Mặt Nar - yang Mặt Khei (thần mặt trời - thần mặt trăng). Thần mặt trời là nữ thần của sự sinh sản và phì nhiêu. Thần mặt trăng luôn gắn gũi với người lao động, giúp con người nhận biết thời gian để cấy trồng hay tổ chức các nghi lễ.

Trong tín ngưỡng của người Ba Na, vị trí của thần lúa (yang Sri) cũng như việc thờ cúng cây lúa luôn chiếm một vị thế đặc biệt. Với người Ba Na, lúa là một loại cây có “hồn” (pơ ngol) mà người ta phải gìn giữ một cách cẩn thận, không được xúc phạm để lương thực được dồi dào và vụ mùa được phong đăng hòa cốc.

Đáng sợ nhất, với người Ba Na chính là thần Săm sét (Bok Glaih). Không chỉ là vị thần chăm lo đến mỹ tục truyền thống của con người, công việc của thần còn là duy trì một trật tự cần thiết cho vũ trụ. Với thần, mọi trật tự từ khởi nguyên cần phải được duy trì và tôn trọng.

Luôn thân thiện và được người Ba Na yêu mến là thần Nước (yang Đăk). Trong đời sống hằng ngày của mình, người Ba Na có những nghi thức kiêng cử liên quan đến việc bảo vệ sự thuần khiết cho nguồn nước.

Với người Ba Na, lửa được xem là vị thần đầy quyền uy bởi khả năng phá hủy ghê gớm của nó. Khi chuẩn bị đốt rẫy để bắt đầu cho mùa trồng trọt, bao giờ người Ba Na cũng cầu khẩn thần Lửa (yang Unh) để mong thần ban cho con người ngọn lửa quý báu giúp rẫy cháy đều, có nhiều tro để cho mùa màng tươi tốt, để cuộc sống con người luôn được bình yên, hạnh phúc.

Thường xuất hiện nhiều trong các câu chuyện thần thoại của người Ba Na là thần cây đa (yang long jori). Hơn tất cả những loài cây khác, cây đa là loại cây tối thiêng, biểu tượng của sức mạnh và sự sống.

Ngoài các vị thần vừa kể trên, người Ba Na còn vô số các vị thần khác nữa như thần Rừng (yang Bri), thần Đất (yang Teh), thần Đá (yang T'mo), thần Núi (yang Kông), thần Sông (yang Krong), thần Nồi (yang Go), thần Sắt (yang Mam), thần Chiêng (yang Ching)... Mỗi thần có một công việc cụ thể, một sự sắp đặt, phân công sẵn của đấng tạo hóa Bok Kei Dei - Yă Kuh Keh.

3. Quan niệm về linh hồn của người Ba Na

Người Ba Na cho rằng mọi vật đều có linh hồn, từ hạt thóc, chiếc chén cho đến những con côn trùng bé nhỏ... Ngay cả con người cũng vậy, con người có linh hồn - một thực thể linh thiêng có vai trò làm nên sự sống vốn kì diệu nhưng lại vô hình vô ảnh, không thể nhìn thấy hay sờ nắn bằng cảm quan thông thường, ở những thời khắc bình thường. Nhưng trên cái nền của những chứng nghiệm trực quan, cảm tính truyền thống cùng với những trải nghiệm của cá nhân đem lại từ những giấc mơ thường là sống động và dày dặn, thì linh hồn không phải là cái gì đó không thực hay quá trừu tượng. Với người Ba Na, giấc mơ của con người là lúc hồn người (pơ ngol) rời khỏi thể xác (a kâu) để đi vào thế giới huyền ảo của mình, thế giới mà ở đó hồn có thể gặp lại những người thân đã chết hay thế giới của những vị thần.

Người Ba Na quan niệm khi con người chìm đắm trong giấc ngủ là lúc hồn được giải phóng dưới dạng những con vật chui ra từ lỗ rốn, rong chơi. Giấc mơ cho ta biết về cuộc lang thang ban đêm của nó. Người Ba Na khi gặp những con vật ấy thường không dám động tay đến sợ mình sẽ gây ra cái chết cho một người nào đó. Khi ngủ dậy cảm thấy người uể oải, mệt mỏi, người Ba Na cho rằng do hồn đã đi chơi quá xa. Trong giấc mơ, hồn gặp rất nhiều điều và chỉ có những pơjâu (thầy cúng) mới đủ khả năng giải đáp những hình ảnh mà hồn đã gặp.

Sinh thể toàn vẹn của con người là ở trong hồn, do vậy khi có việc phải đi đâu, vào rừng, đi ban đêm... người Ba Na thường lấy lá khô đặt lên đầu như che chở cho hồn không bị các yáng ác bắt mất. Hồn sẽ trở về khi con người tỉnh dậy; nếu một người bị đau ốm, chắc hẳn hồn đang lạc đường hay bị các thần bắt mất hoặc bị người chết dỗ dành. Lúc này pơjâu mà không phải là một ai khác, người nắm giữ bí quyết và quyền năng thiêng liêng, với sứ mệnh cứu chữa cho con người được mời đến.

Cái chết vốn là sự tương phản sâu sắc với sự sống. Vì vậy, bản chất của linh hồn sau cái chết cũng sẽ có những đổi thay nhất định. Nếu ở trạng thái song đôi cùng thể xác, linh hồn là một thực thể yếu mềm và dễ bị tổn thương vì nhiều nguyên do khác nhau, thì khi cái chết chia cắt vĩnh viễn nó với thể xác, lập tức linh hồn biến thành một thực thể với đủ sức mạnh thiêng liêng. Nó tồn tại một cách độc lập, có ích và đôi khi không phải là vô hại. Cái chết, với người Ba Na, là sự không trở lại của hồn, khi đó hồn cứ lang thang mãi trong thế giới riêng của nó. Người ta tin có ma lành, ma tốt (kiăk lăng), có ma dữ, ma xấu (kiăk me). Việc trở thành ma lành hoặc ma dữ không phụ

thuộc vào tư cách hoặc thể chất của con người lúc sống mà phụ thuộc vào tình trạng chết lành hoặc chết dữ của nó. Theo quan niệm của người Ba Na, chết lành là chết già, chết vì đau ốm, bệnh tật ở trong nhà, sau này khi xuống làng người chết (plei atâu), hồn sẽ trở thành ma lành luôn phù hộ cho con cháu trong gia đình. Người Ba Na rất sợ người chết dữ (lôch kơni), những cái chết không bình thường như tự tử (lôch đipô), phụ nữ chết trong khi sinh mà đứa con vẫn còn trong bụng (lôch xơnom)..., những hồn này thường hay trở về quấy phá hay làm hại người trong làng. Những người chết dữ được chôn ở nghĩa địa riêng, không chung với nghĩa địa của làng, cách xa làng, nơi chẳng ai dám đến chặt cây, làm rẫy, phá rừng. Người chết xấu không được vào mảng lung mà bị hung thần bắt về làm đầy tớ, do vậy người Ba Na không có tục chia của cải cho người chết dữ.

Trong quan niệm của người Ba Na, vạn vật đều có linh hồn mà cũng chỉ có linh hồn mới có thể đi đến thế giới bên kia, vì vậy người ta làm hồng đồ vật hay giết chết con vật hiến sinh chính là cách phá hủy thể xác một cách cưỡng ép để chuyển linh hồn chúng đi đến thế giới bên kia cùng người chết.

Tín ngưỡng truyền thống của người Ba Na luôn tồn tại với tất cả sự sống động trong tâm trí của họ. Ngày nay, những làng của người Ba Na đã theo đạo Thiên chúa thì niềm tin đối với thần Sấm sét, thần Nước, thần Lúa, niềm tin vào sự tồn tại của linh hồn không phải là đã chấm dứt. Họ cầu Chúa và cũng vẫn cầu xin các vị thần, các siêu linh trong truyền thống của mình. Tín ngưỡng truyền thống của người Ba Na có một sức sống bền bỉ không thể rũ bỏ một sớm một chiều, nói như vậy không có nghĩa là tín ngưỡng của người Ba Na không bị mai một đi ít nhiều. Thời gian cùng với sự ra đi của các vị già làng đáng kính, người lưu giữ những kho tàng tri thức vô giá của tộc người; sự va chạm văn hóa và những biến đổi hàng ngày, hàng giờ khiến cho tín ngưỡng truyền thống của người Ba Na có nhiều rạn vỡ, nhiều vấn đề còn bỏ ngỏ. Chúng tôi hy vọng rằng, thời gian cùng với sự mở rộng việc tìm kiếm thông tin có lẽ sẽ tìm thấy lời giải đáp trọn vẹn hơn trong vấn đề này./

T.T.T.T

Tài liệu tham khảo

- 1- Lê Duy Đại (2006), "Dân cư, dân số Tây Nguyên trong sự nghiệp công nghiệp hóa, hiện đại hóa", *Tạp chí Dân tộc học*, số 4.
 - 2- Dam Bo (2003), *Miền đất huyền ảo*, Nxb. Hội Nhà văn, H, tr. 318.
- (Ngày nhận bài: 9/7/2014; Ngày phản biện đánh giá: 20/8/2014; Ngày duyệt đăng bài: 21/8/2014)